

O PERSPECTIVĂ CRITIC-CONSTRUCTIVĂ ASUPRA GÂNDIRII ETICE

TEODOR VIDAM

A critical-constructive viewpoint on the ethical thinking. This study sets out to briefly analyze the process of forming the conceptual language of ethical thought. Consequently, we distinguish philosophizing in general from philosophizing *per se*. By defining the terms of “morality”, “morals” and “ethics” we are considering a metaphysical stage of ethics, be it an onto-theological, rationalist-ontological or transcendental-critical one. Once the project of enlightenment had fallen and scientific theories of evolution appeared, *i.e.* at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, a positive foundation for ethics has been sought, hence the apparition of biologism, psychologism and sociologism. These positive foundations of ethics are all reductionist. Ethics needs a double foundation, which is philosophical and scientific at the same time. Transmodernism, through unity in discontinuity, through transdisciplinarity in what regards scientific knowledge and metaethics, through the dissociation between judgments of existence, of value and ethics, will uphold bioethics, the ethics of communication and of character.

Key words: metaphysics, morality, moral, ethics, metaethics, transmodernism

1. Considerații preliminare

Termenii de moralitate și morală au ca punct de plecare înțelesul dublu al adjectivului moral. El semnifică moralitatea manifestă, actualizată într-o primă accepțiune sau ipostază și aceea conform unor cerințe sau exigențe de ordin normativ într-o accepțiune secundară. Prima variantă poate fi spontană sau rezultatul bunului simț. A doua variantă este derivatul reflecției sau prezenței și acțiunii conștiinței morale. Putem aserta o constatare deloc neglijabilă: începem să trăim fără să știm cum să trăim. Moralitatea, amoralitatea și imoralitatea premerg și debordează întotdeauna morala.

Morala în cuprinsul vieții spirituale europene și naționale asigură regularitatea și perseverența fără de care nimic important nu se face. Ea instituie valoarea unității asupra desfolierii nemărginite. Morala ne pregătește pentru acțiune prin polarizarea și valorificarea resurselor intime ale psihismului uman, adică prin intermediul moralității structurează viața din cuprinsul experienței, dându-i un curs unitar în eterogenitate. Pe parcursul întregii existențe a condiției umane, morala iscă energia necesară trecerii de la ceea ce suntem la ceea ce trebuie să devenim, întreținând atracția către ideal. Morala indiferent de forma sa social-istorică susține libertatea și demnitatea, valori pe care le împiedică să degenereze.

Pe lângă faptul că ne pregătește pentru acțiune prin previziune și proiect, morala este deopotrivă inițiativă și valoare, puterea creatoare de a face bine și de a stopa răul; ea ne înobilează prin cultivarea libertății și demnității umane în pofida tuturor adversităților și înjosirilor inumane. Libertatea nu apare decât acolo unde se vrea, unde se apără și unde se dobândește. Orice morală e o prescripție și o sugestie: e o căutare și stăpânire de sine a eului; o intricație între energiile intime și reprezentările reflecției morale, adică are loc o elevare și rafinare a umanului. „Metafizica, logica, teoria cunoașterii dau moralei principiile sale sau o condiționează atât de intim încât aceasta, separată de ele, nu ar fi decât un formular fără semnificație”¹.

În pofida acestor preocupări, morala nu trebuie detașată de contactul nemijlocit cu viața. Nici plăcerea nici interesul, ci, adevărul ne menține constanți în cursa vieții. Omul modern se plictisește prea repede. El se odihnește câteva momente în grădină: nu îi este permis să trăiască și parcă nici nu dorește, mulțumindu-se doar să vorbească. Împotmolit în nevoile vieții curente, absorbit de griji și de îngrijorări predominant mercantile, morala aristotelică i se pare o pictură idilică. Or, nu este deloc așa. Pentru prima oară ființa umană e concepută de Aristotel în completitudine sa concretă (corp, suflet și spirit). Trăirile generate de ființarea însuflețirii tripartite (suflet vegetativ, instinctiv și rezonabil) exprimă o sensibilitate care se află la rădăcina tuturor complicațiilor ulterioare.

Interpretarea filosofică a Stagiritului îndrituiește deopotrivă sintagma „Zoon politikon” și „Homo sapiens”. Animalul are un mediu de viață, viețuitoarea paradoxală care este ființa umană are o lume. Această lume care concrește în natură și peste natură nu e posibilă fără activitățile specifice umane pe care le exercită „homo sapiens”: cunoaștere, creație, voință, acțiune, valori, scopuri, etc. Îngemănarea dintre gândire și limbaj, intercondiționarea dintre virtuțile etice (moderație, curaj, prudență) și virtuțile dianoetice (aprehensiune, discernământ, contemplație) exprimă natura contradictorie a ființei umane care face și se face și pentru care flacăra devenirii nu se stinge niciodată. „Se poate greși în multe feluri, dar există un singur fel de a proceda bine”². Text esențial care subliniază că valoarea morală implică un singur act ce trebuie făcut, o singură cale de adevăr, o unică împlinire de realizat și sentimentul unei nuanțe nepieritoare și irepetabile. După Aristotel, morala are un caracter practic și nu speculativ. Nu poate să existe virtute acolo unde nu e nimic de îndreptat, de cumpănit, de pus în balans sau în contrabalans. Moderația nu este tot una cu mediocritatea. Ea este dificil de identificat întrucât este precum o creastă între două versante; o cale justă între exces și insuficiență, între plus și minus.

Indiferența anantizează orice valoare a obiectului. Preferințele și aspirațiile palpă în subsidiarul psihismului uman. Ele preced limpezirea și cunoașterea de sine. În mod nejustificat B. Pascal îl acuză pe Epictet de „semeție dialectică” deoarece admite că ființa umană se poate salva numai prin resursele proprii fără a face apel la intervenția revelației și grației divine. Moralitatea nu poate deveni reală fără libertate și fără încercarea de a afirma demnitatea umană. Aducem următorul amen-

¹ René Le Senne, *Traité de morale generale*, P.U.F., Paris, 1947, p. 33.

² Aristotel, *Etica nicomahică*, Ediția a 2-a, Editura IRI, București, 1998, trad. de Stella Petecel, p. 55.

dament textului biblic „Capul plecat sabia nu-l taie”, dar nici nu vede răsăritul soarelui.

Epictet are meritul de a fi admis decizia voluntară în ce privește stăpânirea de sine a vieții interioare, fără să recunoască dreptul la inițiativă referitor la cursul naturii. Față de acest curs el ne recomandă maxima „Abține-te și suportă”. Morala stoică ne propune o voință care nu vrea să riște, pentru că s-ar putea să piardă în opoziție cu obstacolele. De aici pasivismul sau nota de fatalitate pe care o regăsim și în ethosul românesc. Libertatea fără eficacitate nu e nimic. La rândul său, morala creștină și-a pus amprenta masiv asupra constituirii de facto și de jure a ethosului românesc.

Regăsim aici opoziția dintre „ratio” și „credo”, adică dintre „Intellige ut credas” (Înțelege pentru a crede) și „Credo ut intelligas” (Crede pentru a înțelege). Această opoziție nu poate fi clarificată dacă nu știm cum are loc filosofarea și cum se realizează cunoașterea științifică. Actul filosofării străbate întreg cursul experienței și spiritualității umane. Numai că una este filosofarea prin intermediul limbajului comun, o filosofare spontană, cotidiană, eterogenă, sub forma tradițiilor folclorice și alta o filosofare sistematică, conștientă, asumată, profesată în mod rațional prin intermediul argumentelor.

În numele ideilor filosofice nu se înalță lăcașuri, nu se fac mătănii și rugăciuni³. Filosofia vrea să ne învețe cum să trăim mai uman, mai apropiat de adevărul nostru statut existențial. Demersul filosofic consistent, de asemenea, nu renunță la spiritul critic. Dacă la început morala, ulterior etica, s-a raportat la metafizica clasică sub formă de ontoteologie inițial, iar în epoca modernă sub forma raționalismului ontologic (R. Descartes, Spinoza, Leibniz), în prezent ea se eliberează de sub tutela filosofiei, apropiindu-se tot mai mult de știință. Filosofia nu a fost și nu este o știință.

Interogația filosofică nu numai că s-a diversificat, dar s-a structurat mai limpede pe cele trei zone mari ale oricărei filosofări: ontologie sau ce și cum este lumea, epistemologie sau dacă, cum și cât putem cunoaște, antropologie filosofică sau ce suntem, dacă și cum ne putem dobândi fericirea. Întrebările gândirii comune sunt reluate și puse pe alte nivele de adâncime și raționalitate. După o evoluție de peste două milenii, prea multă lume încă nu-i înțelege locul în lumea ideilor și nici rosturile în economia vieții.

Antropologia filosofică constituie terenul dezbaterilor în prezent între religie, etică și știință. Puntea de comunicare între acest domeniu al filosofiei umanului și religie, etică și știință este axiologia sau teoria valorilor. Nu religiozitatea sau sacralitatea reprezintă nota dominantă a ființei umane care-l separă de lumea animală, după cum consideră M. Eliade. Nodul gordian se află în altă parte, adică în intercondiționarea și interpotențarea dintre gândire și limbaj. Locurile și pasajele de trecere pot să ne dea soluții. Trecerea din lumea raportărilor cognitive în aceea a lumii raportărilor apreciative o face adevărul.

Întrebarea kantiană „Ce pot ști?” precede celelalte două întrebări „Ce trebuie să fac?” și „Ce-mi este îngăduit să sper?”. Teza cognoscibilității lumii nu trebuie

³ Vezi Ion Irimescu, *Homo philosophus*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, pp. 60–68.

luată ca fiind ceva de la sine înțeles, procesul cunoașterii este mai complicat și mai dificil decât pare. Adevărul științific are un raport simetric între cel care reflectă și ceea ce este reflectat. El se referă la un domeniu bine circumscris (seria fenomenelor și proceselor fizice etc.) și pe lângă corespondență permite interpolarea etc. Adevărul filosofic are la bază un raport asimetric între cel care reflectă și ceea ce este reflectat, de aici extrapolarea, speculația sub formă de postulate (teze), prezumții sau ipoteze. Adevărul nu este dat, nu este un ceva în lume. Adevărul este și mereu trebuie să fie operă de creație, opera structurilor noastre mentale. După cum consideră Ortega y Gasset adevărul filosofic are un caracter pantonomic. Adevărul ca adevăr se mișcă în jurul realității sau mai bine-zis în jurul realităților. El este ghidul indispensabil oricărui demers valabil.

Celelalte valori, valorile religioase, iubirea necondiționată a divinității susținută de morală creștină, valorile politico-juridice (egalitatea, dreptatea referitor la bunuri și bani), valorile estetice (frumosul natural și artistic), valorile morale (prietenie, solidaritate, iubire etc.) sunt ceea ce sunt numai datorită angajărilor noastre apreciative: „În cazul valorilor, cota de prezență a subiectului și a subiectivității este mai mare decât în cazul adevărului”⁴. Problema stringentă este nu cum am apărut, ci, de ce suntem, ce am devenit și ce putem deveni. După cum, în mod legitim, subliniază I. Irimie, dacă nu trăim oricât nu avem voie să trăim oricum. Constatăm că primează natura contradictorie a ființei umane și necesitatea descoperirii unor soluții dialectice în locul opozițiilor radicale între rațiune și credință.

Eroarea este risipită de adevăr precum umbra de lumină. Adevărul ne eliberează de dezordinea pasiunilor, de falsele aparențe, pentru a rezista, răzbi și supraviețui în confruntare cu nedreptățile vieții. R. Descartes pledează pentru substituirea moralei provizorii cu o morală general-umană. Spinoza atrage atenția asupra detaliilor singulare semnificative în ce privește disocierea între bine și rău: muzica e bună pentru melancolie, rea pentru cel cu o durere de dinți insuportabilă, nici bună nici rea pentru cel surd. Leibniz subliniază rolul unui principiu etic (Fă binele și evită răul) deosebit de o lege a naturii, legea gravitației care acționează în mod independent de voința noastră, pe când principiuul etic este rezultatul unei înțelegeri subiective reciproce.

2. Etică și metafizică

Kant este filosoful care legitimează trecerea de la morală la etică. Dacă morală este un produs al intricației dintre moralitate, amoralitate și imoralitate în spațiul vieții publice și private, un produs în primă analiză a intuiției și reflecției morale, etica este un produs secund, dar nu secundar, o creație eminentamente teoretică deoarece Kant nu încearcă să deslușească cum să găsim fericirea precum eudemonismul, ci, în ce fel activitatea noastră poate să merite această răsplată. Detașarea lui față de realitățile existente este una rațional-critică. Legea morală e generată de admiterea în sine a bunăvoinței și libertății. Una e imperativul ipotetic, adică să cureți pomii de omizi dacă vrei să ai recolta bogată și altceva imperativul categoric,

⁴ *Ibidem*, p. 79.

adică să acționezi în așa fel încât să-l tratezi pe celălalt ca scop în sine și niciodată ca mijloc. Prin imperativul categoric, se accede la autonomia voinței, la republica oamenilor liberi, la spațiul rațional a priori pe care se întemeiază etica kantiană. După Aristotel, Kant demonstrează că etica este posibilă.

Rațiunea nu urmărește să realizeze o voință bună prin operele sale, ci ea însăși este sursa bunăvoinței. Iubirea ca valoare morală nu se comandă, ci, binele se dobândește prin obligații și datorii. Trăsătura definitorie a eticii kantiene este dimensiunea normativ-axiologică. Numai ființa umană în calitate de ființă rezonabilă poate să acționeze în virtutea unor asemenea cerințe intrinseci. Deși imperativele categorice reprezintă aliniamentul esențial al eticii kantiene, cele ipotetice nu sunt de neglijat. Ele introduc înțelepciunea în acțiune. Ca atare, etica kantiană e legitimă, dar insuficientă pentru a rezolva problemele concrete ale vieții practice.

Utilitarismul comparativ cu subiectivismul moralei creștine, cu rigorismul formal al eticii kantiene a încercat să suplinească aceste lacune. El pune accentul pe caracterul realist rațional propriu acțiunii umane. Utilitatea înseamnă proprietatea oricărui obiect de a produce un beneficiu sau avantaj. Morala utilitaristă pornind de la premisa interesului bine înțeles al fiecăruia a încercat să fie un garant al vieții publice. Față de Bentham preocupat de identificarea interesului bine înțeles, ca liant al cooperării în lumea afacerilor, J.S. Mill pune în valoare o serie de concepte importante pentru dezvoltarea valențelor morale ale acțiunii umane, și anume alegerea, libertatea, efortul, norma, responsabilitatea etc.

Situația gândirii etice în secolul al XIX-lea devine tot mai problematică. Cresc presiunile instrumentalizării datorită noilor tehnologii industriale. De asemenea, se întesesc frământările ideologice, care pendulează între mesianism și nihilism, cunoașterea științifică înregistrează un progres considerabil prin teoria evoluționistă a lui Ch. Darwin. Strategiile politice se confruntă cu situații de conjunctură. Funcționarea unui discernământ etic devine îngreunată de împletirea între adevăr și eronat, just și injust, moral și imoral, legitim și ilegitim. Raționalismul semnifică nimic altceva decât refuzul unei morale de sorginte afectivă sau religioasă, sau mai precis, rezistența teoriilor în fața experienței vieții. Căci nici o esență nu face altceva decât să definească o traiectorie posibilă.

Utilitarismul și filosofia analitică de la începutul secolului XX nu au reușit să salveze agentul și/sau subiectul moral din impasul în care a ajuns datorită prăbușirii proiectului iluminist. Eticii legalității profesată de Kant existențialismul îi opune moralitatea elanului liber, a inițiativei și manifestărilor spontane. Problema morală se reduce, sub toate aspectele, la problema sinelui. Nu întâmplător în primele decenii ale secolului XX psihanaliza pune deschis această problemă împreună cu filosofia vieții profesată de Bergson, Dilthey și Ortega y Gasset, cărora li se alătură și filosoful român Lucian Blaga. Cel care acționează poate fi judecat de către colectivitate, dar își poate și autoevalua acțiunea din punct de vedere moral. Morala reflectă nevoile conviețuirii sociale.

Tezei detașării de condiționarea eteronomă a conduitei umane susținută de Kant, ulterior, i se adaugă descoperirea dimensiunii noetico-noematică a conștiinței

de către E. Husserl. Reducția succesivă, adică cea fenomenologică în primă instanță (punerea lumii între paranteze) și cea eidetică (dezvăluirea articulării fine a gândirii prin intenție și semnificații), i-a permis acestuia să identifice locul și rolul conștiinței ca sediu al preacțiunilor, și pentru a evita solipsismul, necesitatea deschiderii înspre lumea experienței, a conviețuirii cu ceilalți și cu întreg amfiteatrul existenței. Ținând seama de aceste demersuri anterioare, E. Dupréel expune într-o manieră coerentă funcțiile pe care le îndeplinește conștiința morală și anume funcția cognitivă, normativ-axiologică și deontică⁵.

3. Etică și știință

Analiza istorico-critică a conceptului de moralitate precum și a moralelor ce au prins consistență ideatică și un relief valoric pe măsură, inclusiv analiza funcțiilor conștiinței morale, a creat un teren favorabil, care i-a permis lui Dupréel să sesizeze desprinderea eticii din brațele metafizicii și constituirea ei treptată pe teritoriul științei. În ordine istorico-critică s-au perindat diferite modele umane (înțelepți, eroi, sfinți, creștini, cavaleri, aristocrați, țărani, muncitori, burghezi, finalmente cetățeni). În secolul XX de la categoria de cetățean pornește omul de acțiune cu răspunderile sale juridico-politice și morale. În acest joc al determinărilor s-au cristalizat două orientări radical opuse în ce privește înțelegerea conceptului de moralitate.

O orientare este teoretizată de Vladimir Soloviov, iar cealaltă de E. Durkheim. Astfel, V. Soloviov consideră ca note distincte ale moralității pudoarea, rușinea și pietatea. Pudoarea corespunde nevinovăției, inefabilului, inocenței, adică stării de imaculare nepătată de ieșirea în lume. Rușinea este o reacție umană firească față de greșelile sau fărădelegile comise. Pietatea nu se rezumă la un cumul de stări afective generate de psihismul uman sub impactul nemijlocit a ceva. Ea admite în mod tacit sau explicit prezența și acțiunea într-un fel sau altul a grandorii sau transcendenței divine. Așa se explică reacția lui Dostoievski față de poziția nietzscheeană conform căreia „Dacă Dumnezeu a murit, atunci totul este posibil”. Această orientare are deopotrivă un statut psihologico-religios.

Cealaltă orientare în ce privește înțelegerea conceptului de moralitate este de proveniență preponderent sociologică și îi aparține lui E. Durkheim. El certifică ca note dominante ale conceptului de moralitate: spiritul de disciplină, atașamentul față de grupurile sau comunitățile umane și autonomia voinței. Sintagma „spiritul de disciplină” implică ființa umană *ad integrum* (corp, suflet și spirit) precum și ființa umană socializată, marcată de diviziunea socială a muncii, de credințele și practicile proprii organizării și funcționării societății. Autonomia voinței circumscrie eliberarea de limitele determinărilor datorate participării prin adaptare, integrare și angajare. Celula morală de rezistență fiind păstrarea demnității umane în pofida avatarurilor procesului înstrăinării și manipulării.

⁵ Eugène Dupréel, *Traité de morale*, Presses Universitaires de Bruxelles, 50 avenue F.D. Roosevelt, Bruxelles, 1987.

Viața personală și publică nu se reduce la o docilitate formală față de o societate determinată. Etatismul este condamnat să moară prin însăși impunerea sa. Nici orientările religioase bazate pe iubirea necondiționată a divinității precum morala creștină sau pe preceptul apostolului Pavel „Iubește și fă ce vrei” nici orientările pozitivistice nu reprezintă niște soluții pentru comunitarul societal. Nu trebuie să uităm că atât clericii cât și laicii nu sunt decât niște oameni. În acest spațiu social al determinărilor binele este mai important decât plăcerile sau satisfacțiile de moment, decât realizarea unor interese mărunț-meschine. Binele personal și public dă siguranță, securitate, pe când plăcerile sau stările de agrement sunt trecătoare, insignifiante.

A favoriza interesul comun și simpatia așa precum o face utilitarismul reprezintă mai mult mijloace de acțiune decât valori morale propriu-zise. Temperamentul ca însumare a înclinațiilor egoiste și altruiste deopotrivă exprimă natura contradictorie a ființei umane. „Năravul din fire n-are lecuire” ca și proverb exprimă o experiență de viață dar nu este reprezentativ pentru ethosul românesc. Morala poate mijloci o moderație între înclinațiile egoiste și altruiste, iar etica prin voință și conștiință și nu în ultimul rând prin educație duce la o dominare a atitudinilor față de impulsurile aptitudinilor; etica caracterului punând capăt slăbiciunilor, ezitărilor și vulnerabilității. Numai o etică a caracterului poate rezolva tensiunile conflictuale dintre soartă și destin, adică miezul contradicțiilor pentru ethosul românesc.

În cursul și contextul gândirii etice europene J.M. Guyau ocupă o poziție singulară deoarece el reprezintă un precursor autentic al filosofiei vieții căreia îi dau substanță ulterior Bergson, Dilthey și Ortega y Gasset. Deși el pierde credința unirii cu absolutul, el nu o pierde pe aceea a unirii necesare cu viața. M. Guyau identifică unele motive precum dezinteresul, devotamentul, uneori chiar sacrificiul care pot fi opuse motivelor ce provin din zona inferioară a ființei umane. El se opune suferinței morale creștine și pesimismului profesat de Schopenhauer. Opțiunea fundamentală a lui Guyau rămâne încrederea în viață și prevalența generozității față de egoism și interesele meschine. La o asemenea temperatură a ardorii umaniste în spațiul filosofic european s-a situat numai M. Scheler, care a disociat între suferința nobilă și cea ignobilă, fapt pe care nu l-a făcut nici morala budistă nici cea creștină.

Experiența vieții subliniază că ființa umană rămâne mereu prinsă pe ruta perfecționării, mânată de plăceri și interese, de obligații și drepturi, în căutare de sine și de ceilalți etc. În schimb, moralele cu substrat afectiv sau teme psihologic ne fac să reținem trei concluzii: să recunoaștem valoarea ca fiind irecuzabilă (de nerespins), iar dimensiunea afectivă a moralității mai mult decât „libido dominant”, adică concupiscentă și că intuiționismul nu poate legitima nici moralitatea nici morala. Moralitatea are un conținut ce nu se poate reduce la o dimensiune sau alta, fie de proveniență subiectivă, fie obiectivă. În constituirea moralității nu putem face abstracție de disponibilitățile și capacitățile spiritului. Fără sentiment moralitatea e debilă, iar fără inteligență ne aservește iraționalității. Dacă moralitatea nu ne propune în mod expres o conciliere între rațional și irațional, cordarul superior al moralei etice are drept scop transmutarea dintr-un eu lacom și meschin

într-unul iubitor și generos. O asemenea transmutare valoric calitativă ar trebui să viseze deopotrivă etica comunicării, caracterului și nu în ultimul rând bioetica.

În această ordine de idei, o perspectivă critic-constructivă asupra gândirii etice nu poate neglija locul și rolul metaeticii. Valorificând resursele ideatice înnoitoare proprii lingvisticii și focalizându-se asupra analizei limbajului conceptual utilizat de etică, la rândul său, metaetica nu trebuie să ocolească problematica judecăților de existență, de valoare și etice. Disocierea între aceste tipuri de judecăți și dezvăluirea specificului lor constituie o necesitate stringentă pentru deslușirea unei competențe educative reale. Ca atare, I. Albușescu susține „prin judecata de valoare elementele moralei sunt valorificate și valorizate în perspectiva unui comportament dezirabil”⁶. Este cert că autorul nu distinge între cele trei tipuri de judecăți.

„Marmura este un calcar cu structură cristalină”. Enunțul este o judecată de existență descriptiv-explicativă. „Eminescu este poetul nepereche al liricii românești”. Enunțul este o judecată de valoare care necesită deopotrivă cunoaștere plus apreciere. În schimb, judecata etică nu rezidă în combinarea dintre cognitiv și apreciativ ca și celelalte două în cazul cărora cele două elemente se implică în mod tacit sau explicit. „Un om moralmente bun e mai important decât un om rațional”. Articularea judecății etice necesită în același timp cunoaștere plus apreciere plus orientare. Judecata etică are un conținut ideatic tripartit: cognitiv + normativ + axiologic.

Concluzii

Etica kantiană s-a detașat de cunoașterea empirică având o întemeiere transcendentă-metafizică. Grandoarea eticii kantiene reiese din denivelarea dintre ceea ce este și ceea ce trebuie să fie. Căci numai ceea ce este etic este demn să fie universalizabil prin acțiune. Etica kantiană este o etică normativ-axiologică a obligațiilor și datorii referitoare la subiect și intențiile acestuia. Contra universalității normei etice kantiene s-a instituit originalitatea individuală a acțiunii. Nietzsche rămâne schopenhaurian dar în loc să profeseze negarea voinței el susține exaltarea ei. Prin modelul uman propus „Supraomul” și sistemul său de valori nu aprobă nici statul nici masele, ci susține afirmarea personalităților creatoare. Însă, remarca lui B. Pascal se aplică poziției nietzscheene: justiția fără forță e neputincioasă; forța fără justiție e tiranică. Trebuie să facem ca ceea ce e just să fie puternic sau ceea ce e puternic să fie just. Altfel, nimic de valoare nu poate să se nască, să se mențină și să prospere.

Numai că forța pentru morală e o valoare printre celelalte valori și nicidecum singura valoare. A considera forța ca valoare în exces înseamnă a o face devastatoare, inamicul celorlalte valori. Nu există viitor decât pentru o putere responsabilă, o putere ce capătă îndrituire și autoritate morală. Nici plăcerea, nici interesul comun, nici puterea sub forma violenței, a manifestărilor anarhice nu pot justifica

⁶ Ion Albușescu, *Morală și educație*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2008, p. 86.

moralitatea și morala. Omul devine agent și / sau subiect moral prin formarea caracterului. De aici pornește omul de acțiune responsabil. Condiția noastră morală e dramatică. Deși liberalismul modern a permis valorificarea și recunoașterea diferențelor personale, atunci când ne pierdem umanitatea concretă datorită condițiilor de viață, moralitatea ca suport se dizolvă. „Individul nu poate să fie persoană decât prin activitatea și moralitatea sa”⁷.

Persoana nu este de ordinul naturii precum individul. Ea este rezultatul facerii prin cunoaștere de sine, prin poziționare față de ceilalți, prin comunicare și rol social. La rândul său, personalitatea morală față de persoană este de ordinul valorii. Ea își depășește soarta prin caracter și datorită împlinirii vocației, adică unui destin creator exemplar. Normalitatea, consistența, toleranța, înțelegerea mentalităților culturale diverse, acest cumul de premise valorice au devenit condiții necesare moralității în prezent. Perceperea dar îndeosebi priceperea a devenit nucleul moral al persoanei umane.

Procesul globalizării nu poate pune sub semnul întrebării împământenirea cronotopică în cuprinsul unui teritoriu, apartenența la exprimarea unei limbi naturale, factori ce condiționează în mod intim actul de a trăi valorile naționale și universale, tot ceea ce este mai nobil în istoria unei comunități umane. O patrie, un stat valorează cât valorează oamenii săi. Ei au nevoie de a se uni și de a se distinge. Nu se poate nega anterioritatea realului în raport cu omul și înrădăcinarea acestuia în real. Condiția umană concretă este individul. Natura dată precede realitatea făcută prin acțiunea umană. Statutul existențial al ființei morale este acela de a face și a se face. Constituirea în calitate de agent și/sau subiect moral îndeosebi are loc prin participarea integrativ-angajantă. Morala fără moralitatea trăită integrativ-angajant cade în moralism. De cele mai multe ori, ideologiile înlesnesc acest proces de înstrăinare.

Binele nu este preformat. Conceperea și înfăptuirea lui nu este posibilă fără punerea la lucru a judecăților etice. Principiul etic (fă binele și evită răul) nu este nici o construcție apriori și nici numai a posteriori. El soliciță legătura puterii de discernământ a spiritului cu materializarea scopurilor. Nu se trăiește fără coerență, dar ești coerent pentru a trăi. Pluralitatea raționalismelor sporește posibilitățile acțiunii. O intenție onestă poate deveni obligație, iar înfăptuirea ei prin eforturi și curaj devine merit. Justiția are menirea de a realiza dreptate, de a proteja oamenii contra vătămarilor în ordinea vieții personale și publice. Instituirea dreptății ca valoare politico-morală implică responsabilitate, afirmarea propriu-zisă a sincerității și lucidității. Aspecte calitative ale moralității ce se opun corupției prin înșelătorie, demagogie, manipulare și înstrăinare.

Deși moralitatea este capabilă să amelioreze condițiile de viață, ea nu este stare naturală precum cea fizică sau chimică. Virtutea și meritul se dobândesc nu se moștenesc. Luate separat, nici biologia, nici psihologia, nici sociologia nu ne pot furniza cunoștințe suficiente pentru a înțelege moralitatea, morala și etica. Demni-

⁷ René Le Senne, *Traité de morale générale*, P.U.F., Paris, 1947, p. 477.

tatea umană nu se rezumă la un cumul sau sumă de merite. Un om de caracter nu stă în coadă de pește. El poate fi flexibil între anumite limite, comportă șovăieli și îndoieli, dar nu se dezice de aliniamentele valorice ca suport al crezului său moral. De aici viabilitatea proverbului românesc „Să fii domn e o întâmplare, să fii om e lucru mare”.